

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Német Nyelvészet Program

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Az emberi élet metaforikus konceptualizálása német idiómákban

Írta:

Kispál Tamás

Témavezető:

Prof. Dr. Kertész András, DSc

Szeged

2010

1. Az értekezés célja és felépítése

1.1. Az értekezés célja

Jelen disszertáció célja egy differenciált korpuszvizsgálat végrehajtása. A következő fő cél adható meg:

(FC) Azon forrástartományok felfedése és rendszerezése, amelyekre az élet konceptualizálása során visszanyúlunk, amikor német metaforikus idiómákat használunk.

A fő cél két további részre tagolható:

(FCa) Azon forrástartományok *felfedése*, amelyekre az élet konceptualizálása során visszanyúlunk, amikor német metaforikus idiómákat használunk.

(FCb) Azon forrástartományok *rendszerezése*, amelyekre az élet konceptualizálása során visszanyúlunk, amikor német metaforikus idiómákat használunk.

Ahhoz, hogy a fő célt (FC) megvalósítsuk, a következő részcélokat tűzzük ki:

(C1) A metaforikus élet-idiómák feltárása kiválasztott német nyelvű szótárak digitális verziójában, és ennek eredményeképpen, a lexikográfiai adatok alapján, egy lista (MLI1) felállítása;

(C2) A metaforikus élet-idiómák – lexikográfiai adatok alapján – összeállított listájának ellenőrzése az IDS korpuszában, a konzultációs paradigma módszerével (Sailer 2007), és ennek eredményeképpen egy első empirikus lista (MLI2) felállítása, korpusz adatokkal;

(C3) Élet-idiómák keresése az IDS korpuszában, az analízis paradigma módszerével (Sailer 2007), és ennek eredményeképpen a metaforikus élet-idiómák második empirikus listájának (MLI3) felállítása;

(C4) A két empirikus lista (MLI2 illetve MLI3) alapján egy összegző lista (MLI4) elkészítése, amely metaforikus élet-idiómákat tartalmaz és a fogalmi metaforák vizsgálatának alapjául szolgál;

(C5) A metaforikus élet-idiómák listája (MLI4) és az IDS korpuszban való kontextusuk alapján, a forrástartományok listájának és ezzel az élet fogalmi metaforái listájának (KML) az összeállítása.

A (C5) megvalósításával elérjük (FC) első részét, azaz (FCa)-t: Felfedjük azon forrástartományokat, amelyekre az élet konceptualizálása során visszanyúlunk, amikor német metaforikus idiómákat használunk. Hogy megvalósítsuk (FCb)-t, egy hatodik részecét kell még kitűznünk:

(C6) Az egyes metaforikus élet-idiómák elemzése, azzal a céllal, hogy az élet fogalmi metaforái forrástartományainak a struktúráját valamint a metaforikus élet-idiómák többszörös motiváltságát kimutassuk.

Ezzel elérhető jelen dolgozat fő célja (FC). A differenciált korpuszelemzés és az adatok sokszínűsége differenciált eredményt von maga után.

1.2. Az értekezés felépítése

Az értekezés két részre tagolódik: egy elméleti részre és egy empirikus részre. Az elméleti rész témája a kognitív nyelvészet két fontos kapcsolódó részterülete: a kognitív metaforaelmélet és a kognitív idiómaelmélet.

A 2. fejezet (A kognitív metaforaelmélet és kritikája) Lakoff és Johnson (2003) kognitív metaforaelméletének alap gondolatait taglalja, oly módon, hogy a tézisek után az elmélet előzményeit, kritikáját és a kutatás újabb felismeréseit vitatja meg. A 3. fejezet (Idiómák a kognitív metaforaelméletben) témája az idiomatika a kognitív nyelvészet keretében, illetve az idiómák és a metaforák közötti összefüggés. Ez a fejezet döntően leíró stílusú, mivel a kognitív idiómakutatás története még újabb, mint a kognitív metaforakutatásé. Minden esetre a kritikus hangnem itt sem hiányzik. A 4. fejezet (Az élet metaforikus konceptualizációja) az élet konceptualizálhatóságát és az élet-idiómák definiálását tárgyalja.

Az empirikus vizsgálat bevezetéseként az 5. fejezet (Az élet metaforikus idiómái vizsgálatának metodológiai alapjai) a metodológiai kérdéseket vitatja meg és a vizsgálat egyes lépéseit tárgyalja részletesen. Az empirikus vizsgálatot, amely különböző adatokat és egy kombinált módszert alkalmaz, a 6. fejezet (Az élet metaforikus konceptualizációjának empirikus vizsgálata német idiómákban) tartalmazza. A vizsgálat eredményét végül a 7. fejezet (Összefoglalás) foglalja össze, amelyből kiderül, hogy az értekezés céljai hogyan valósultak meg és ez által hogyan járulhat hozzá az értekezés a kapcsolódó nyelvészeti részdiszciplínák aktuális kérdéseinek jelenlegi nyelvészeti vitáihoz. A 8. fejezet (Kitekintés) kitér a nyitott kérdésekre, amelyek további kutatások tárgyát képezhetik.

2. A kognitív metaforaelmélet és kritikája

2.1. A fogalmi metafora definíciója és tulajdonságai

Jelen dolgozat tárgyát a hétköznapi metaforák képezik, amelyek számos német metaforikus idióma formájában vannak jelen a mannheimi írott nyelvi korpuszban (Mannheimer Korpus der geschriebenen Sprache).

A fogalmi metaforák létét a kognitív metaforaelmélet számos kritikusa vitatja. Jelen értekezés a kognitív metaforaelmélet módszerével dolgozik, amely szerint a metaforák nem csak nyelvi, hanem kognitív szinten is meghatározhatók. A metaforikus kifejezések a fogalmi metaforák nyelvi megvalósulásának tekinthetőek. A fogalmi metaforák intuitív meghatározása is kritika tárgyát képezi (Haser 2005). Az intuíció redukálása céljából sokan az induktív módszer mellett szállnak síkra, amely szerint a vizsgálat kiinduló pontjaként a nyelvi adatok szolgálnak (Stefanowitsch 2006). Jelen vizsgálat is lényegében egy bottom-up induktív analízist alkalmaz. A kutató intuíciójáról azonban jelen értekezés empirikus vizsgálatában sem lehet teljes mértékben lemondani

A fogalmi metaforákat egy konkrét forrástartományról egy absztrakt céltartományra való leképezésként definiáljuk. A konkrét dolog fizikai jellegű, az absztrakt dolog nem fizikai jellegű. A leképezés irányát az elmélet kritikusai vitatják. Ugyan alkalmanként találhatók ellenpéldák a metafora irányultságára, a metaforák rend szerint egyirányúak. A forrás- és céltartomány közötti motivációs alapként illetve összekötő kapocsként a tapasztalati alap adható meg. A forrástartománynak tulajdonított tapasztalati alap a kritika gyakori tárgyát képezi. E kritika ellensúlyozására jött létre az elsődleges (primer) metaforák elmélete (Grady 1997), amely metaforák rendelkeznek az esetlegesen hiányzó tapasztalati alappal és ez által a két tartomány közti összekötő kapocssal. Jelen értekezés átveszi ezt az elméletet és kiegészítésként alkalmazza, a hagyományos, Lakoff-féle fogalmi metaforaelmélet mellett. A fogalmi metaforák meghatározása és azok absztrakciós szintje sem problémamentes. Ez azonban nem jogosít fel létezésük gyakori elutasítására. Ehhez a nézethez (Ritchie 2006: 44) csatlakozik jelen dolgozat is. Pszicholingvisztikai vizsgálatok is szolgáltatnak érveket a fogalmi metaforák létre, valamint azok konkrét testi tapasztalati alapjára. Jelen értekezés elfogadja ezen vizsgálatok eredményeit, amelyek alátámasztják a fogalmi metaforák létezését és működését. A vizsgálat ezen felül felhasználja a Johnson-féle képsémákat is, amelyek ugyancsak támogatják az elméletet, és jelen vizsgálatban is sok metaforikus élet-idióma motivációs alapjául szolgálnak.

A kognitív metaforaelmélettel szemben gyakran merül fel a diakrón szemlélet hiánya. Jelen dolgozat csatlakozik ahhoz a nézethez, hogy a metaforáknál a szinkrón és a diakrón vizsgálati szemlélet világos elválasztása nem lehetséges. A kritikai szempontból jogosan hiányolható diakrón szemlélet az által van jelen az értekezésben, hogy az etimológiai, enciklopédikus és kulturális tudás gyakran merül fel a megvizsgált metaforák motivációs alapjaként. Jelen vizsgálat egyik fontos eredménye éppen az, hogy bebizonyosodott, hogy a fogalmi metafora a metaforikus élet-idiómáknak csak az egyik lehetséges motivációs alapját képezi. A dolgozat igazolja a vizsgált metaforikus nyelvi kifejezések többszörös motiváltságát.

2.2. A fogalmi metaforák osztályozása

A kognitív-nyelvészeti metaforakutatásban, a metaforák csoportosításának tárgyalásánál külön kell kezelni a fogalmi metaforák és külön a nyelvi metaforák, azaz a metaforikus kifejezések csoportosítását. A fogalmi metaforáknak a Lakoff és Johnson által javasolt klasszifikációja a kognitív metaforaelmélet egyik legjobban kritizált területe. A Lakoff-/Johnson-féle osztályok heterogének, és az egyes osztályok között túl sok az egybeesés. Jelen dolgozat – Jäkelhez (2003) hasonlóan – azt a nézetet képviseli, hogy a fogalmi metaforáknál a tipológiai megkülönböztetéseknek nem kell nagy jelentőséget tulajdonítani. A dolgozatban sokkal inkább releváns a német metaforikus élet-idiómák többszörös (a fogalmi metaforákon túlmutató) motiváltsága.

2.3. A nyelvi metaforák osztályozása

A nyelvi metaforák – vagy más szóval a metaforikus kifejezések – osztályozásának, ugyanúgy, mint a fogalmi metaforákénak, többféle módja lehetséges. A lexikalizálódás szempontjából alapvetően két fő típust lehet megkülönböztetni: a konvencionalizált és a kreatív metaforákat. A konvencionalizált metaforák lexikalizálódtak, míg a kreatív metaforák rend szerint nem találhatók meg az anyanyelvi átlagbeszélő mentális lexikonjában és elsősorban az irodalmi nyelvben használatosak. A kreatív metaforákat innovatív vagy adhoc metaforáknak is nevezik (Baldauf 1997, Knowles/Moon 2006). Utóbbiak nem képezik jelen vizsgálat tárgyát. Ezek ugyanis csak ritkán találhatók meg a vizsgált sajtókorpuszban. Más osztályozások a metaforikus élet-idiómák jelen vizsgálatában nem relevánsak. A holt metafora hagyományos értelemben vett terminusa (nem motivált, elhomályosult metafora) sem releváns a dolgozatban, mert itt éppen a metaforikus kifejezések meglévő motiváltságáról van szó. A metaforák szófaj szerinti lehetséges osztályozását azért kell kizárni, mert a megvizsgálandó metaforikus idiómák nem egyes lexémák, hanem szókapcsolatok. Mindezek alapján a metaforikus idiómákat nem soroljuk osztályokba, hanem az eredeti célt szem előtt tartva, fogalmi metaforákhoz rendeljük hozzá.

3. Idiómák a kognitív metaforaelméletben és az idiómák motiváltsága

Sok idióma motiváltsága ma már aligha kérdőjelezhető meg. Az azonban vitatott, hogy ez a motiváltság fogalmi metaforák által vagy pedig valamely más tényező által jön létre (Dobrovolskij 2007). Jelen dolgozatban az idiómák fogalmi metaforák által történő motiváltságát elfogadjuk. Sok idiómakutató kritikáját azonban figyelembe vesszük, oly módon, hogy a fogalmi metaforák mellett más, általuk gyakran megkövetelt motivációs tényezőt is bevonunk a vizsgálatba (szimbólumok, etimológiai, enciklopédiai, kulturális tudás). Az idiómáknak ezen többszörös motivációját a német metaforikus élet-idiómák empirikus vizsgálata is alátámasztja. Ezen motivációs tényezők esetében – Lakoffhoz (1987: 54) kapcsolódóan – négy kognitív modell típust veszünk figyelembe:

1. Képi séma modellje
2. Metaforikus modell
3. Metonimikus modell
4. Szimbolikus modell

4. Az élet metaforikus konceptualizálása

A kognitív metaforaelméleten alapuló vizsgálatokban az élet az egyik leggyakrabban említett céltartomány, azonban többnyire csak példaképpen említik, és a hétköznapi metaforák vizsgálataiban az élet tudomásom szerint sehol sem képezi szisztematikus elemzés tárgyát. Jelen értekezés tárgya az ÉLET fogalom (Konzept) szisztematikus elemzése, a fogalmi metaforák idiomatikus nyelvi megvalósulása alapján. Ennek során feltárjuk az élet tartományának horizontális koherenciáját, valamint megnevezzük az élet céltartományhoz tartozó egyes forrástartományokat, fogalmi metaforák formájában, és ezt nyelvi korpuszanyag alapján igazoljuk is.

A fogalmi élet-metaforák rendszerezése két szinten történik. Egyrészt megmutatjuk, hogy mely egyszerű metaforákból tevődnek össze a forrástartományt jelölő komplex élet-metaforák (Grady 1997). A tapasztalati alapú egyszerű metaforák segítségével látható, hogy az élet-idiómák esetében mely aspektusokat emelünk ki és melyeket rejtünk el. Másrészt megkíséreljük felvázolni a komplex élet-metaforák közötti összefüggéseket és ezzel az élet-metaforák teljes rendszerét.

5. A metaforikus élet-idiómák vizsgálatának metodológiai előkészítése

Az empirikus vizsgálat a következő lépésekben történik:

1. Kiválasztjuk a megvizsgálandó céltartományt (élet), definiáljuk azt szótári jelentésadatok alapján, majd ezen definíció alapján leszűkítjük releváns részaspektusokra (5.4. fejezet)
2. Meghatározzuk a megvizsgálandó nyelvi kategória (metaforikus élet-idióma) definícióját az 1. fenti definíciója és az idiómadefiníció alapján (5.5. fejezet).
3. Összeállítunk egy idiómalistát, prominens német nyelvű szótárak elektronikus verzióinak anyagára való teljes kereséssel (a „Leben” (élet) és a „leben” (él) szavakra való kereséssel). Ezen idiómák megfelelnek az élet-idiómák korábban megadott definíciójának és a további vizsgálat kiindulópontjául szolgálnak (5.6. fejezet).
4. Megvizsgáljuk a szótári keresés alapján létrehozott idiómalistát az IDS korpuszában (Az írott nyelv archívuma), előfordulásukra és használatukra való tekintettel. Ezzel létrejön egy idiómalista olyan idiómákkal, amelyek az IDS-korpuszban abban a

jelentésben fordulnak elő, amely megfelel az élet-idiómák korábban megadott jelentésének (5.7. fejezet).

5. Közvetlen keresést végzünk az IDS-korpuszban a céltartomány szókinccse irányában (a *Leben* és a *leben* szavak után). Az így létrejött korpuszban metaforikus idiómákat keresünk, az élet-idiómák definíciója alapján. Ez a lista kiegészíti a szótári keresés által összeállított első listát, és így létrejön a német metaforikus élet-idiómák listája (5.8. fejezet).
6. A korpuszban talált metaforikus idiómák kontextusa alapján meghatározzuk azokat a fogalmi metaforákat, amelyek a vizsgált nyelvi metaforák alapjául szolgálnak. Ezt követi rendszerezésük, és a német metaforikus élet-idiómák rendszerének ábrázolása, a metaforikus fogalmak közötti koherencia alapján (5.9. fejezet).

6. Az élet metaforikus konceptualizációjának empirikus vizsgálata német idiómákban

Az egyes fogalmi metaforák elemzésének rendszerezése a következő lépések alapján történik:

- (S1) Bevezetjük a fogalmi metaforát, oly módon, hogy az adott metaforához kapcsolódó vizsgálatokra és kutatásokra hivatkozunk. Az atribucionális és az analóg interpretáció (Bortfeld/McGlone 2001 szerinti) lehetőségét is mérlegeljük és megvitatjuk.
- (S2) A fogalmi metafora bevezetését követi azon metaforikus élet-idiómák felsorolása, amelyek a tárgyalt fogalmi metafora nyelvi megvalósulásai.
- (S3) Az elemzés legnagyobb részében – Fókuszálás (Fokussierung) címmel – az idiómák metaforikus jelentésének azon aspektusait tárgyaljuk, amelyeket az elemzett korpusz kontextusok – az emberi életre vonatkozóan – az idiómákban kiemelnek; lásd kiemelés és elrejtés.
- (S4) Kitérünk a megvizsgált idiómák szótárban kodifikált formái és a valóságban használt formák és változatok közötti összefüggésekre, valamint a kodifikált jelentésadat és a korpuszpéldában szereplő jelentés közötti különbségre.
- (S5) Az érintett fogalmi metaforák idiómáinak illetve idiómacsoportjainak a kontextusban kiemelt (fókuszált) jelentés-aspektusait összefoglaljuk.
- (S6) Az egyes idiómák – többnyire többszörös – motiváltságát táblázatszerűen összefoglaljuk, amely során nem csak a fogalmi metaforákat, hanem a többi releváns motivációs faktort (sémák, enciklopédikus vagy kulturális tudás, szimbólumok) is felsoroljuk.

- (S7) A fogalmi metaforák nyelvi megvalósulásának alátámasztásaként további metaforikus kifejezéseket (egyszavas metaforák, metaforikus összetett szavak, metaforikus közmondások) is felsorolunk, amelyek nem képezik jelen vizsgálat közvetlen tárgyát.
- (S8) Végül felsoroljuk azokat a metaforikus fogalmi megfeleléseket a forrástartomány és a céltartomány között, amelyek a fogalmi metaforát mint leképezések összességét létrehozzák és a metafora létezését a vizsgált korpuszadatok alapján igazolják.

6.1. A metaforikus élet-idiómák rendszere

A 152 német metaforikus élet-idióma elemzése során arra a következtetésre jutottunk, hogy ezen idiómák motiváltságát és metaforikus struktúráját sok különböző tényező szabályozza:

- 20 hagyományos (komplex) fogalmi metafora jelenlétét tártuk fel

Ezek a fogalmi metaforák az élet-idiómákat különböző mértékben motiválják. Az ÚT, TARTÁLY, JÁTÉK, ÉTEL és ÉRTÉKES TULAJDON fogalmak a német metaforikus élet-idiómák leggyakoribb forrástartományai.

- Az élet fogalmi metaforáinak státusza nem egységes: nem csak hagyományos komplex metaforák, hanem egyszerű metaforák is jelen vannak

Van néhány egyszerű metafora, amelyekből több különböző komplex metafora tevődik össze, és amelyek a komplex metaforák megfeleléseit alakítják. Az ABSZTRAKT FEJLŐDÉS FIZIKAI NÖVEKEDÉS egyszerű metafora a következő komplex metaforák alapjául szolgál: AZ EMBERI ÉLET NÖVÉNYI ÉLET, AZ ÉLET STRUKTURÁLT ÉPÍTMÉNY. Ugyanígy az ABSZTRAKT STRUKTÚRA FIZIKAI STRUKTÚRA egyszerű metafora is alapja AZ EMBERI ÉLET NÖVÉNYI ÉLET és AZ ÉLET STRUKTURÁLT ÉPÍTMÉNY komplex metaforáknak. Ezen egyszerű metaforák segítségével felismerhető a metaforák fizikai tapasztalati alapja és strukturáló funkciója. Különböző komplex metaforák azonos jegyeit is fel lehet fedezni egyszerű metaforákkal.

- Több metaforikus idióma alapja képi séma, amely a fogalmi metaforák belső strukturáltságát vagy különböző fogalmi metaforák közös jegyeit is felfedheti

Van néhány képi séma, amely döntően egyetlen fogalmi metafora struktúráját jellemzi. Az út séma belső struktúrája alapján felmutatható azon metaforikus élet-idiómák motiváltsága, amelyeknek alapját AZ ÉLET EGY ÚT fogalmi metafora képezi. Hasonlóan felismerhető azon élet-idiómák koherenciája, amelyeknek AZ ÉLET EGY TARTÁLY fogalmi metafora az alapja, a tartály séma belső struktúráján. Más képi sémák több fogalmi metafora közös strukturális aspektusait definiálják. A ciklus séma jellemzi AZ ÉLET EGY NAP, AZ ÉLET EGY ÉV, AZ ÉLET FÉNY fogalmi metaforákat. A ciklikusság az alapja az ezen fogalmi metaforákhoz tartozó idiómáknak. Ugyanazt a metaforikus idiómát több különböző képi séma is strukturálhatja metaforikusan. A *jmds. Leben verläuft in geregelten Bahnen* (vkinek az élete rendezett pályán halad) és az *aus dem Gleis werfen/ kommen/ bringen/ springen/ geraten* (kizökken(t) a kerékvágásból) idiómákat mind a tartály séma, mind pedig az út séma motiválja.

- Ugyanazt az idiómát gyakran több fogalmi metafora motiválja

A különböző fogalmi metaforák bizonyos körülmények között kiemelhetik egy metafora különböző aspektusait (lásd fókuszálás). A *mit dem/seinem Leben spielen* (játszik az életével) és a *sein Leben aufs Spiel setzen* (kockára teszi az életét) idiómákat például AZ ÉLET SZERENCSEJÁTÉK és AZ ÉLET ÉRTÉKES TULAJDON fogalmi metafora is motiválhatja.

- A fogalmi metaforák mellett gyakran más motivációs tényezők is megnevezhetők

A fogalmi metafora nem az egyetlen tényező a metaforikus élet-idiómák motivációját illetően. Az *auf dem absteigenden Ast sein* (leszálló ágon van) idiómát például AZ EMBERI ÉLET NÖVÉNYI ÉLET komplex fogalmi metafora, A ROSSZ LENT VAN egyszerű fogalmi metafora, de ezen kívül az út séma (hátrafelé menet – a haladás csökkenése), a vertikális orientáció képi sémája (mozgás felülről lefelé) és egy szimbólum (családfa) is motiválják. A *seinen Kopf/Kopf und Kragen riskieren/wagen/aufs Spiel setzen* (kockára teszi az életét) idióma többszörös motiváltsága AZ ÉLET SZERENCSEJÁTÉK fogalmi metafora, az enciklopédikus tudás (karddal és kötéllel való kivégzés; a *Kragen* (gallér) szó elavult jelentése mint *Hals* (nyak)) és a metonímia (fej mint élet) által is felismerhető.

Jelen vizsgálat eredményeként a 152 német metaforikus élet-idióma a következő hat kognitív modell típusba sorolható:

Strukturáló motivációs alap	A metaforikus élet-idiómák száma
Fogalmi metaforák (metaforikus kognitív modell)	152
Képi sémák (Képi sémák kognitív modellje)	74
Metonímiák (Metonimikus kognitív modell)	10
Szimbólumok (Szimbolikus kognitív modell)	10
Enciklopédikus tudás	9

7. Összefoglalás

Jelen értekezés fő céljaként a bevezetőben a következő szerepel:

(FC) Azon forrástartományok felfedése és rendszerezése, amelyekre az élet konceptualizálása során visszanyúlunk, amikor német metaforikus idiómákat használunk.

Ahhoz, hogy ezt a célt elérjük, részcélokat határoztunk meg, amelyeket lépésről lépésre kívántunk elérni. E részcélok elérése érdekében különböző adatokat és különböző módszereket alkalmaztunk. A metodológiai bevezetőben – a jelenlegi metodológiai vitára való hivatkozással – abból indultunk ki, hogy egyedüli adattípusok vagy egyedüli módszerek nem vezethetnek megbízható kutatási eredményhez (Kertész/Rákosi 2008). Ezért jelen értekezésben a jövőbe mutató alternatívának is tekintett adatsokszínűséget és módszerkombinációt alkalmaztunk (Csatár 2008).

Az adatok sokszínűsége a következőkben mutatkozik meg: Először is néhány prominens német nyelvű szótárból származó lexikográfiai adat alapján, egy listát állítottuk össze a metaforikus élet-idiómákból. Kiindulópontként azok a metaforikus idiómák szolgáltak, amelyek a *Leben* (élet) vagy a *leben* (él) komponenst tartalmazzák az idióma formájában vagy annak lexikográfiai jelentésleírásában. E szótári keresés eredményeképpen egy 110 idiómából álló lista jött létre (MLI1). A szótárak egy idiómalista elkészítéséhez elvileg jó alapot nyújthatnak. A német nyelvű lexikográfiai adatok azonban problematikusak,

mert gyakran introspekcióra támaszkodnak, ezért ezt a lexikográfiai adatokból álló listát korrigálni kellett empirikus adatok alapján és ki kellett egészíteni.

Az első idiómalistát (MLI1) az Institut für Deutsche Sprache sajtókorpuszában a konzultációs paradigma módszerével empirikusan ellenőriztük. A listán szereplő 20 idiómára illetve variánsra egyetlen példaadatot sem sikerült találni az IDS-korpuszban. A továbbiakban a megmaradt 93 idióma példaadatait megvizsgáltuk és kiválasztottuk azokat az adatokat, amelyekben az emberi élet konceptualizálásáról van szó. Több idióma ugyanis nagy részben nem az emberi élet, hanem a közélet konceptualizálásában játszik szerepet, ami azonban jelen vizsgálat szempontjából irreleváns volt.

Ezt az empirikus vizsgálatot, amelyben az élet-idiómák lexikográfiai alapon létrehozott listáját ellenőriztük, egy további vizsgálattal egészítettük ki. Az analízis paradigma keretében az IDS-korpuszban a *Leben* (élet) szó után, valamint e szó kontextusában élet-idiómák után végeztünk keresést.

A több ezer példaadatra egy kookkurencia analízist alkalmaztunk (Steyer 2004), amelynek eredményeképpen megtaláltuk a *Leben* szó legerősebb kookkurens partnereit. Ezen komponensek többsége a *Leben* komponenssel ugyan nem alkot metaforikus szókapcsolatot. Azok a kifejezések azonban, amelyeknél a *Leben* szó a kookkurens partnerrel egy metaforikus nyelvi egységet képez, azon idiómákhoz tartoznak, amelyeket a dolgozatban részletesen megvizsgáltunk.

Részletes analízis csak egy kisebb reprezentatív csoportnál lehetséges. Ennek megfelelően egy véletlen kiválasztás alapján 1000 példaadatot vizsgáltunk meg. Ily módon 70 élet-idiómát (valamint további egy szavas metaforákat és metaforikus összetett szavakat, illetve a *Leben* szót tartalmazó halál-idiómákat) sikerült a korpuszban találni (MLI3). Ezen idiómáknak (vagy azok variánsainak) többsége a lexikográfiai alapú listán is szerepel. Ennek a második listának a metaforikus kifejezéseit is felhasználtuk jelen vizsgálatban, mint kiegészítő nyelvi adatokat.

Mindezek eredményeképpen létrejött egy adatgyűjtemény (MLI4) két különböző adatforrásból. A vizsgálat első végeredményeként (E1) a következő állapítható meg:

Lexikográfiai adatok és a COSMAS IDS-korpusz alapján – a létrehozott adatkorpusz elemzése után – egy 152 német metaforikus élet-idiómát tartalmazó adatgyűjtemény jött létre.

Ez a 152 metaforikus élet-idiómát tartalmazó lista a fogalmi metaforák vizsgálatának megbízható alapjául szolgált. A metaforikus élet-idiómák listája (MLI4) és az IDS-

korpuszban való kontextusuk alapján meg lehetett határozni a fogalmi metaforák forrástartományait és ezzel együtt 20 fogalmi élet-metaforát (KML). A vizsgálat második végeredménye (E2) a következőképpen fogalmazható meg:

A német metaforikus élet-idiómák korpuszvizsgálata során meghatároztuk az idiómák motivációjául szolgáló fogalmi élet-metaforákat.

Ezzel a dolgozat első fő célját (FCa) megvalósítottuk. Az egyes élet-idiómák elemzése során látható, hogy a fogalom (Konzept) mely aspektusait emelik ki az idiomatikus kifejezések (**fókuszálás**), és ez által hogyan járulnak hozzá az idiómák az élet konceptualizálásához. Az elemzés során introspekciót és empirikus adatokat egyaránt alkalmaztunk, mivel nem végeztünk saját pszicholingvisztikai vizsgálatokat, hogy meggyőződjünk arról, hogy az adott fogalmi metaforák valóban találóak-e. Az adatforrások sokszínűségének relevanciája tehát bebizonyosodott mind a metaforák, mind pedig az idiómák és a lexikográfia szempontjából. Mindezeknél a nyelvészeti rész-tudományágaknál felmerül az adatprobléma, amely jelen értekezésben is nagy jelentőséggel bír.

Az adatok sokszínűsége mellett a **módszerek kombinációja** jellemzi jelen differenciált vizsgálatot. Ez mind a fogalmi metaforák, mind pedig a metaforikus élet-idiómák szintjén megmutatkozott. A fogalmi metaforák elemzéséhez nem elegendő Lakoff és Johnson elmélete. Ennek az elméletnek más elmélettel való kiegészítése – mint Grady (1997) elmélete az egyszerű és összetett metaforákról – hozzájárulhatott a sikeres elemzéshez. Jelen vizsgálat egyik legfontosabb eredménye, hogy a metaforikus élet-idiómákat **többszörös motiváltság** jellemzi. Az idiómáknak ezt a többszörös motiváltságát nem csak Lakoff és Johnson kognitív metaforaelméletének az eszközeivel, és ezzel együtt nem csak a fogalmi metaforákkal és az ezzel összefüggő leképezésekkel igazoltuk, hanem más módszerek is szükségesek voltak. Számos idióma motivációját ezen felül az analógia vagy az attribúció, szimbólumok, enciklopédikus vagy kulturális tudás határozza meg. A vizsgálat harmadik végeredményét a következőképpen határozhatjuk meg:

A módszerek kombinálása rámutatott a német metaforikus élet-idiómák többszörös motiváltságára: ezen idiómák motiváltságát nem csak a fogalmi metaforák, hanem sok esetben más tényezők is meghatározzák, mint a szimbólumok, az etimológia, a kulturális vagy az enciklopédikus tudás.

Az élet céltartományához tartozó forrástartományok felfedése tehát nem lehetett egyedüli célja a dolgozatnak: a fő cél második része, azaz a forrástartományok koherens rendszerének felfedése ugyanolyan fontos volt. Csak ez által jöhet létre ugyanis teljesebb kép az élet konceptualizálásáról. A vizsgálat megmutatta, hogy az élet fogalom (Konzept) struktúráját – annak vizsgált nyelvi megvalósulásai, az élet-idiómák esetében – erős heterogenitás és differenciálás jellemzi. Ebben a differenciált struktúrában felismerhető öt strukturáló tényező:

- 20 hagyományos (komplex) fogalmi metaforát határoztunk meg
- A fogalmi metaforák státusza nem egységes: nem csak hagyományos komplex metaforák, hanem egyszerű metaforák is jelen vannak, amelyek a komplex metaforák struktúráját meghatározzák
- Több metaforikus idióma alapjául képi sémák szolgálnak, amelyek a fogalmi metaforák belső strukturáltságát vagy különböző fogalmi metaforák közös aspektusait határozzák meg
- Ugyanazt az idiómát gyakran több fogalmi metafora motiválja
- A fogalmi metaforákon túl gyakran más motivációs tényezők is jelen vannak

Ezzel a dolgozat második fő célja (FCb) megvalósult. A differenciált korpuszelemzés **differenciált eredményeket** vont maga után. Az eredmények differenciáltságából következnek az élet fogalom relatív strukturáltságáról tett fenti megállapítások.

Az értekezés célja a részcélok követése és a részeredmények felfedése volt, a fő cél elérése érdekében. Az által, hogy a fő célt az introspektív és empirikus adatok egyidejű alkalmazásával valamint a módszerek kombinálásával értük el, az értekezés megfelelhet egy olyan modern és fejlett metodológia igényeinek, amely a jelenlegi nyelvészeti viták középpontjában áll.

A tézisekhez felhasznált irodalom

- Baldauf, Christa (1997): Metapher und Kognition. Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher. Frankfurt: Lang (= Sprache in der Gesellschaft, 24).
- Bortfeld, Heather/ McGlone, Matthew S. (2001): The Continuum of Metaphor Processing. In: Metaphor and Symbol, 16.1-2. S. 75-86.
- Csatár, Péter (2008): Die introspektiv-intuitive Datensammlung und ihre Alternativen in der konzeptuellen Metapherntheorie. In: Kertész, András/ Rákosi, Csilla (eds.): New Approaches to Linguistic Evidence. Pilot Studies. Neue Ansätze zu linguistischer Evidenz. Pilotstudien. Frankfurt: Lang (= MetaLinguistica, 22). S. 109-150.
- Dobrovol'skij, Dmitrij (2007): Cognitive approaches to idiom analysis. In: Burger, Harald/ Dobrovol'skij, Dmitrij/ Kühn, Peter/ Norrick, Neal R. (Hrsg.): Phraseologie/ Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/ An International Handbook of Contemporary Research. 2. Halbband. Berlin: de Gruyter (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 28.2). S. 789-818.
- Grady, Joseph E. (1997): THEORIES ARE BUILDINGS revisited. In: Cognitive Linguistics, 8.4. S. 267-290.
- Haser, Verena (2005): Metaphor, metonymy and experientialist philosophy: challenging cognitive semantics. Berlin: de Gruyter (= Topics in English linguistics, 49).
- Jäkel, Olaf (2003): Wie Metaphern Wissen schaffen. Die kognitive Metapherntheorie und ihre Anwendung in Modell-Analysen der Diskursbereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft, Wissenschaft und Religion. Hamburg: Dr. Kovač (= Philologia, Sprachwissenschaftliche Forschungsergebnisse, 59).
- Kertész, András/ Rákosi, Csilla (2008): Daten und Evidenz in linguistischen Theorien: Ein Forschungsüberblick. In: Kertész, András/ Rákosi, Csilla (eds.): New Approaches to Linguistic Evidence. Pilot Studies. Neue Ansätze zu linguistischer Evidenz. Pilotstudien. Frankfurt: Lang (= MetaLinguistica, 22). S. 21-60.
- Knowles, Murray/ Moon, Rosamund (2006): Introducing Metaphor. London: Routledge.
- Lakoff, George (1987): Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George/ Johnson, Mark (2003): Metaphors We Live By. With a new Afterword. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ritchie, David L. (2006): Context and Connection in Metaphor. New York: Palgrave Macmillan.

- Sailer, Manfred (2007): Corpus linguistic approaches with German corpora. In: Burger, Harald/Dobrovolskij, Dmitrij/ Kühn, Peter/ Norrick, Neal R. (Hrsg.): Phraseologie/ Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/ An International Handbook of Contemporary Research. 2. Halbband. Berlin: de Gruyter (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 28.2). S. 1060-1071.
- Stefanowitsch, Anatol (2006): Corpus-based approaches to metaphor and metonymy. In: Stefanowitsch, Anatol/ Gries, Stefan Th. (eds.): Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy. Berlin: de Gruyter (= Trends in Linguistics. Studies and Monographs 171). S. 1-16.
- Steyer, Kathrin (2004): Kookkurrenz. Korpusmethodik, linguistisches Modell, lexikografische Perspektiven. In: Steyer, Kathrin (Hrsg.): Wortverbindungen – mehr oder weniger fest. Berlin: de Gruyter (= Jahrbuch des Instituts für Deutsche Sprache 2003). S. 87-116.

Kispál Tamás publikációi (tanulmányok)

1. 1998a: Sprichwörter im deutsch-ungarischen Großwörterbuch von Előd Halász. In: *Studia Germanica Universitatis Vesprimiensis*, 2.1. 53-67.
2. 1998b: Biblische Sprichwörter im Deutschen und im Ungarischen. In: Wolfgang Eismann (Hrsg.): *Europhras 95. Europäische Phraseologie im Vergleich: Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt*. Bochum: Brockmeyer (= *Studien zur Phraseologie und Parömiologie*, 15). 377-391.
3. 1999a: Sprichwörter unter dem Aspekt des Fremdsprachenlerner. In: Rupprecht S. Baur/Christoph Chlosta/Elisabeth Piirainen (Hrsg.): *Wörter in Bildern - Bilder in Wörtern. Beiträge zur Phraseologie und Sprichwortforschung aus dem Westfälischen Arbeitskreis*. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren (= *Phraseologie und Parömiologie*, 1). 239-248.
4. 1999b: Sprichwortäquivalenz im allgemeinen zweisprachigen Wörterbuch. In: Annette Sabban (Hrsg.): *Phraseologie und Übersetzen. Phrasemata II*. Bielefeld: Aisthesis. 159-174.
5. 1999c: Zur Behandlung von Sprichwörtern im DaF-Unterricht. In: *Deutsch als Fremdsprache*, 36.3. 166-169.
6. 1999d: Sprichwörter im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. In: Péter Bassola/Christian Oberwagner/Guido Schnieders (Hrsg.): *Schnittstelle Deutsch. Linguistische Studien aus Szeged. Festschrift für Pavica Mrazović*. Szeged: Grimm (= *Acta Germanica*, 8). 85-97.
7. 1999e: Sprichwörter im Fremdsprachenunterricht. In: *Deutschunterricht für Ungarn*, 14.1. 23-34.
8. 2000a: Sprichwörter in einem phraseologischen Wörterbuch. In: *Info Deutsch als Fremdsprache* 27 (4/2000). 367-375.
9. 2000b: Einige deutsche Sprichwort-Wörterbücher aus der Sicht des DaF-Lerners. In: *Jahrbuch der ungarischen Germanistik 1999*. 163-181.
10. 2001: Spatz in der Hand oder Taube auf dem Dach? Zur Autonomie von Idiom- und Sprichwortkomponenten. In: Péter Bassola/Márta Baróti-Gaál (Hrsg.): *"Millionen Welten". Festschrift für Árpád Bernáth zum 60. Geburtstag*. Budapest: Osiris. 420-433.
11. 2002a: Sprichwörter im onomasiologischen Wörterbuch. In: Reinhard Rapp (Hrsg.): *Sprachwissenschaft auf dem Weg in das dritte Jahrtausend. Akten des 34. Linguistischen Kolloquiums in Germersheim 1999*. Bd. 2. Frankfurt: Peter Lang. 589-597.

12. 2002b: Seminar zur Wörterbuchbenutzung an der Universität Szeged. In: Deutscherunterricht für Ungarn, 17.1. 56-65.
13. 2002c: Deutsche und ungarische Idiome in der kognitiven Metapherntheorie. In: Mária Barota/Petra Szatmári/József Tóth/Anikó Zsigmond (Hrsg.): Sprache(n) und Literatur(en) im Kontakt. Konferenz - 25.-26. Oktober 2001. Szombathely (= Acta Germanistica Savariensia, VII). 97-102.
14. 2004a: Benutzung von ein- und zweisprachigen Wörterbüchern des Deutschen und des Ungarischen bei Germanistikstudenten in Ungarn. In: Czicza, D./Hegedűs, I./Kappel, P./Németh, A. (Hrsg.): Wertigkeiten, Geschichten und Kontraste. Festschrift für Péter Bassola zum 60. Geburtstag. Szeged: Grimm. 265-281.
15. 2004b: Leben ist eine Reise mit dem rollenden Stein und dem Moos. Sprichwörter in der kognitiven Metapherntheorie. In: Csaba Földes (Hrsg.): Res humanae proverbiorum et sententiarum. Ad honorem Wolfgangi Mieder. Tübingen: Narr. 129-139.
16. 2004c: A metaforikus kifejezések ábrázolása három német és három német-magyar szótárban. In: Tóth, Szergej/Földes, Csaba/Fóris, Ágota (szerk.): Lexikológiai és lexikográfiai látkép. Problémák, paradigmák, perspektívák. Szeged: Generalia (= Fasciculi Linguistici Series Lexicographica, 3). 52-60.
17. 2005: Zur lexikographischen Darstellung von übertragenen Bedeutungen in einigen deutschen und deutsch-ungarischen allgemeinen Wörterbüchern. In: Brenner, Koloman, Rada, Roberta (Hrsg.): Praktische Aspekte der Lexikographie. Beiträge des Lexikographischen Workshops am 16.-17. Oktober 2003 an der Eötvös-Loránd-Universität Budapest. Budapest: ELTE (= Budapesti Beiträge zur Germanistik, 48). 126-145.
18. 2007: Sprichwörteransammlungen. In: Burger, Harald/Dobrovolskij, Dmitrij/ Kühn, Peter/ Norrick, Neal R. (Hrsg.): Phraseologie/ Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/ An International Handbook of Contemporary Research. Berlin: de Gruyter (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 28.1). 414-422.
19. 2010a: Frühling und Herbst, Sonne und Schatten - Die metaphorische Konzeptualisierung des menschlichen Lebens als Zyklus in deutschen Idiomen. (Előadás a 2008-as Europhas konferencián; megjelenés alatt)
20. 2010b: Introspective data and corpus data. Combination instead of confrontation in the study of German metaphorical idioms of life. In: Sprachtheorie und germanistische Linguistik (megjelenés alatt).